

Dôchodkové zabezpečenie v kontexte modernizácie dôchodkových systémov

Eva Rievajová¹

¹Ekonomická univerzita, Katedra sociálneho rozvoja a práce; 852 35 Bratislava, Dolnozemska cesta 1; eva.rievajova@euba.sk

Grant: Vega č. 1/0001/16

Název grantu: Súčasnosť a perspektívy zmien zamestnanosti a súvisiacich procesov v kontexte naplňovania cieľov Európskej stratégie zamestnanosti.

Oborové zaměření: AH

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Systémy dôchodkového zabezpečenia predstavujú základnú súčasť sociálneho modelu každého štátu, ktorý dosiahol určitý stupeň rozvoja. Dôchodkové zabezpečenie, ako jedna zo súčastí sociálnej ochrany je systémom, ktorý poskytuje ochranu približne tretine obyvateľstva predovšetkým rozvinutých ekonomík. Súčasne je to sociálny systém, ktorý sústreďuje najväčší ekonomický potenciál. Keďže dôchodkové systémy určujú životnú úroveň veľkej časti populácie, a tým aj jej spotrebu, majú rozsiahly dosah na fungovanie celého hospodárstva národného štátu. Samotné dôchodkové systémy sú spätne ovplyvnené ekonomickou výkonnosťou a stabilitou alebo nevyrovnanosťou štátu, ovplyvňuje ich zamestnanosť, populačný vývoj a ďalšie faktory. Mnohé štáty Európy vrátane Slovenska stoja pred vážnou otázkou, ako zabezpečiť financovanie povinných dôchodkových systémov. Spoločenský, politický a ekonomický vývoj vyvolali potrebu reforiem existujúcich dôchodkových systémov ako celku, alebo parametrov ich fungovania. Cieľom príspevku je poukázať na prebiehajúce zmeny v dôchodkových systémoch a identifikovať opatrenia na ich finančnú stabilizáciu s akcentom na podmienky v SR.

Kľúčová slova dôchodkové systémy, ekonomický vývoj, financovanie, kapitalizačný systém

1. ÚVOD

Otázky týkajúce sa nastavenia dôchodkových systémov, voľby vhodného modelu sú predmetom diskusie už niekoľko desiatok rokov. V roku 1994 publikovala Svetová banka zásadný materiál o dôchodkovej reforme s názvom Odrátenie krízy staroby. Materiál odrážal rozličné potenciálne kombinácie politických odpovedí na otázku, ako riešiť problémy dôchodkového systému. Uvedený materiál odmietol dôchodkové systémy financované iba priebežne a dôraz kládol na fondové systémy. Svetová banka navrhla diverzifikovať dôchodkový systém ako kombináciu štátnych prvkov na udržanie minimálnych štandardov a prvkov založených na súkromnom financovaní a správe finančných prostriedkov. Prístup každej krajiny je svojím spôsobom unikátny a kladie rôzne veľké dôraz na rôzne parametre systému podľa tradícií a ekonomických možností daného štátu. Zvýšené náklady dôchodkových systémov možno realizovať v rámci prvého piliera (štátneho, verejného) alebo možno tieto náklady preniesť na druhý, eventuálne tretí pilier. Ide o čo najlepšiu alokáciu nákladov systémov tak, aby zostali funkčné, maximálne efektívne a minimálne rizikové. Z makroekonomického

hľadiska sa však nemožno nákladom nijako vyhnúť. Cieľom reforiem je predovšetkým súčasne splnenie dvoch základných kritérií: poskytnúť adekvátnu sociálnu ochranu občanom v starobe, stimulovať alebo aspoň nebrániť ekonomickému rastu.

2. PRÍSTUPY K DOCHODKOVÝM REFORMÁM

Mnohé štáty Európy stoja pred otázkou, akým spôsobom zabezpečiť v budúcnosti financovanie povinných dôchodkových systémov. Dôvodom je niekoľko a súvisia predovšetkým so starnutím obyvateľstva, s globalizáciou ekonomiky, výkonnosťou ekonomiky, s rastúcou konkurenciou na svetových trhoch, s úrovňou nezamestnanosti. Ukazuje sa, že existujúce systémy, rozvinuté najmä po druhej svetovej vojne a založené na priebežnom financovaní, sa dostávajú do finančných kríz, kladú čoraz vyššie nároky na daňových poplatníkov, resp. ekonomicky aktívnu populáciu.

Význam modernizácie dôchodkových systémov bol zdôraznený už na zasadnutí Európskej rady v Štokholme v marci 2001, kde boli položené základy na zavedenie tzv. *otvorenej metódy koordinácie dôchodkov*,¹ podľa ktorej dôchodkový systém patrí v EÚ medzi tzv. *komunitárnu politiku*, t. j. zásadné rozhodnutia sú plne v kompetencii jednotlivých členských štátov EÚ. Rada Európy v Göteborgu v júni 2001 zdôraznila potrebu komplexného prístupu tak, aby bolo možné splniť úlohy starnúcej spoločnosti, a schválila *tri všeobecné zásady zabezpečenia dlhodobej udržateľnosti systémov dôchodkového zabezpečenia*:

1. Zabezpečiť výkonnosť systémov dôchodkového zabezpečenia a primeranosť dôchodkov tak, aby spĺňali svoje sociálne ciele zamerané na poskytovanie bezpečných a primeraných príjmov pre dôchodcov a od nich závislé osoby a zabezpečenie v spojení so systémami zdravotnej a dlhodobej starostlivosti, slušné životné podmienky pre všetkých starších ľudí;

¹Jedným z nástrojov uplatňovaných v oblasti sociálnej inklúzie je Otvorená metóda koordinácie predstavená na summite v Lisabone v roku 2000 a ktorá predstavuje špecifický nástroj politickej intervencie, ktorý mení povahu vývoja v oblastiach jej použitia. V rámci EÚ sa dlho hľadal spôsob (niekedy aj metódou pokusu a omylu) vzájomnej spolupráce v oblastiach, ktoré z nejakého dôvodu nepodliehali európskemu právu, a v ktorých bol eminentný záujem o určitú formu koordinácie krokov. Otázky sociálneho vylúčenia, zamestnanosti, dôchodkov boli a stále sú citlivou témou z hľadiska kompetencií a stanovovania cieľov. Otvorená metóda koordinácie nie je záväzným právnym nástrojom, má za cieľ šírenie najlepších praktík v danej oblasti, má napomáhať dosahovaniu väčšej konvergencie členských štátov smerom ku schváleným cieľom EÚ.

- Zabezpečiť finančnú udržateľnosť systémov dôchodkového zabezpečenia tak, aby budúci dosah starnutia neohrozil dlhodobú udržateľnosť verejných financií alebo schopnosť spĺňať základné ciele rozpočtovej politiky (pokiaľ ide o celkové daňové zaťaženie alebo výdavkové priority) a nevedol k nespravodlivému rozdeľovaniu zdrojov medzi generáciami. Cieľ súvisiaci s finančnou udržateľnosťou sa týka potreby udržiavania spravodlivej rovnováhy medzi finančným bremenom a dôchodkami, medzi aktívnou populáciou a dôchodcami. Zmena úrovne príspevkov (alebo daní) a dôchodkov určuje, do akej miery je bremeno demografického starnutia delené medzi aktívnu populáciu a dôchodcov (SP, 2005);
- Zvýšiť schopnosť systémov dôchodkového zabezpečenia reagovať na meniace sa potreby spoločnosti a jednotlivcov, a tak prispievať k zvýšeniu flexibility pracovného trhu, rovnosti príležitostí pre mužov a ženy so zreteľom na zamestnanie a spoločenskú ochranu a lepšiemu prispôbovaniu systémov dôchodkového zabezpečenia individuálnym potrebám.

Následky populačného boomu po druhej svetovej vojne na rozsiahly rast výdavkov na starobné dôchodky vedie k nevyhnutnosti reforiem existujúceho dôchodkového systému. Starnutie populácie nadobudne vo vyspelom svete taký rozsah, že v prípade nedostatku vhodných reforiem ohrozí európsky sociálny model, ako aj ekonomický rast a stabilitu. Napriek tomu, že vo vyspelej Európe sa oficiálny dôchodkový vek v poslednom desaťročí posúval k hranici 65 - 67 rokov, vývoj skutočného veku odchodu do dôchodku bol charakterizovaný úplne opačným trendom, teda faktické znižovanie veku odchodu do dôchodku, čo je spôsobené najmä tlakmi na trhu práce a kolektívnym vyjednávaním, ktoré prinieslo celú škálu alternatív predčasného odchodu do dôchodku. Slovensko patrí dnes so svojimi 62 rokmi, ako vekom odchodu do dôchodku, k „najstrednejším“ štátom vyspelého sveta. V rámci krajín EÚ je všeobecným dôchodkový vek 65 rokov, pričom vo väčšine nových členských štátov bude v budúcom desaťročí zvýšený. V Dánsku, Francúzsku, Nemecku, Španielsku bol prijatý zákon o zvýšení zo 65 na 67 rokov, vo Veľkej Británii a Írsku (rok 2028) na 68 rokov. V ďalších krajinách, ako sú Fínsko, Cyprus, Dánsko, Grécko, Taliansko, Holandsko, Portugalsko, ako i Slovensko bude dôchodkový vek zvýšený podľa vývoja očakávanej dĺžky života. Podľa odporúčaní Európskej komisie je cieľový dôchodkový vek 70 rokov.

Sledovaným ukazovateľom je index dôchodkového zaťaženia, ktorý vyjadruje pomer populácie vo veku nad 65 rokov k populácii v produktívnom veku (20 – 64 rokov).

Tab. č. 1 Projekcia vývoja indexu dôchodkového zaťaženia (%)

Štát	2000	2010	2020	2030	2040	2050
Belgicko	29,5	31,1	38,0	48,8	53,5	52,0
Dánsko	25,5	29,6	35,7	42,0	47,0	43,7
Nemecko	28,0	34,1	38,6	50,3	57,0	56,1
Grécko	30,2	33,6	38,0	44,4	54,7	61,6
Španielsko	28,7	30,7	35,2	44,7	59,8	68,7
Francúzsko	28,5	29,5	38,1	46,4	52,1	53,2
Írsko	20,3	20,5	26,2	32,1	38,4	46,6
Taliansko	30,7	35,5	42,1	52,9	67,8	69,7
Luxembursko	24,8	27,6	33,0	42,5	47,2	43,5
Holandsko	23,1	26,2	34,7	44,2	50,1	46,9
Rakúsko	26,3	30,1	34,5	47,0	57,0	57,7
Portugalsko	26,7	28,5	32,2	37,2	46,3	50,9
Fínsko	25,9	29,7	41,4	49,5	49,7	50,6
Švédsko	30,9	33,8	39,8	45,4	48,9	48,5
V. Británia	27,8	28,5	33,9	43,1	49,1	48,5
EÚ15	28,3	31,4	37,3	46,8	55,0	55,9

Zdroj: Eurostat, 2002, vlastné spracovanie

Takmer vo všetkých krajinách EÚ prebieha v súčasnosti určitým spôsobom dôchodková reforma. Pod heslom „dôchodková reforma“ sa skrýva veľmi pestrá škála zmien či korekcií s rôznou intenzitou, rozdielnou hĺbkou zmien a zameraním líšiacim sa zo štátu na štát. Veľmi často ide o proces dlhodobejšieho charakteru, ktorý nemá za cieľ radikálne či revolučné zmeny v dôchodkových systémoch, ale skôr korekciu súčasného stavu. *Reformu dôchodkového systému možno robiť v podstate tromi spôsobmi:*

- Najradikálnejším je plná náhrada priebežného systému povinným kapitalizačným pilierom;
- Paralelná reforma vytvára popri existujúcom priebežnom pilieri aj akumuláciu pilier;
- V tranzitívnych ekonomikách sa zatiaľ presadil zmiešaný model, v ktorom sa časť priebežného systému transformuje na akumuláciu pilier.

Zameranie reforiem je rovnako ovplyvnené sociálnymi hodnotami (reakcia na nadmernú úlohu štátu s dôrazom na vyššiu mieru individuálnej zodpovednosti), ale aj úvahami o nákladoch systému – nádejou, že fondové financovanie umožní vyššie dôchodky alebo nižšie príspevky. *Cieľom reforiem je predovšetkým súčasne splnenie dvoch základných kritérií:*

- Poskytnúť adekvátnu sociálnu ochranu občanov v starobe,
- Stimulovať alebo aspoň nebrániť ekonomickému rastu (OECD, 2000).

Zo všeobecného hľadiska predstavujú všetky používané systémy dôchodkového zabezpečenia v EÚ aj ostatných ekonomicky rozvinutých krajinách určitý špeciálny variant tzv. trojpilierového systému.

Prvým pilierom sa rozumie štátom garantovaný dôchodok. Prvý pilier je založený na medzigeneračnej solidarite a je financovaný priebežným spôsobom. Podstatou priebežného financovania je princíp, keď príspevky poistencov z radov ekonomicky aktívneho obyvateľstva (resp. poistencov a ich zamestnávateľov) vybrané v bežnom roku sú v ten istý rok vyplatené občanom poberajúcim dôchodkové dávky. Priebežne financovaný systém je menej ovplyvniteľný niektorými makroekonomickými parametrami (inflácia) a je značne citlivý na demografický vývoj. Systém priebežného financovania (pay-as-you-go) je najstarším a najrozšírenejším systémom. Výhodami systému sú jeho univerzálna platnosť pre najširšie vrstvy obyvateľstva, princíp medzigeneračnej solidarity, zmierňovanie prípadnej chudoby v poproduktívnom veku a nulové náklady na predaj dôchodkového produktu. Nevýhodami systému sú jeho zraniteľnosť voči demografickým zmenám, zraniteľnosť voči politickým rozhodnutiam o systéme výpočtu a celkovej výške dôchodkov (Kreidl, 1997).

Za druhý pilier sú podľa terminológie ustálenej vo väčšine krajín EÚ považované aktivity zamestnávateľských subjektov smerujúcich k poskytovaniu dávok občanom v starobe, pričom medzi jednotlivými štátmi existujú veľké rozdiely v účasti zamestnancov v tomto pilieri (kým napríklad vo Francúzsku sa na druhom pilieri podieľa vysoké percento zamestnancov, v Taliansku sa na schéme zúčastňuje len nízke percento zamestnancov). Ako výhody takto chápaného druhého piliera možno uviesť: vyššiu spravodlivosť pri spájaní výšky dôchodku s výškou odvodených príspevkov, vyššiu odolnosť voči demografickým zmenám, zabezpečenie zhodnotenia aktív v závislosti od vývoja cien, životných nákladov a investičnej politiky fondu, ako aj menšie deformácie nákladov pracovného trhu (výška príspevkov sa stanoví na základe dohody partnerov, a nie plošne zákonom). Za nevýhody systému možno považovať napríklad obmedzenie členstva na zamestnancov vybraných

podnikov a profesií, investičné riziká na kapitálovom trhu v prípade výnosov z fondov v podsysteme zaručeného príspevku, nevyplatenie zaručeného dôchodku v prípade bankrotu zamestnávateľa.

Za tretí pilier sa považujú súkromné aktivity občanov (komerčné životné poistenie, sporenie atď.). Tretí pilier je založený na produktoch životných poisťovní alebo komerčných dôchodkových fondov. Účasť na treťom pilieri nie je podmienená dohodou sociálnych partnerov, pretože vzniká na základe individuálnej zmluvy poistenca s príslušnou inštitúciou tretieho piliera. Aktivity dôchodkových fondov a životných poisťovní sú silne determinované vyspelosťou kapitálového a poistného trhu. Výhodami tretieho piliera sú jeho otvorenosť, flexibilita vzhľadom na zmeny v pracovnom pomere (životná poisťka alebo sporenie v dôchodkovom fonde nezávislá od povahy momentálneho zamestnania), odolnosť voči demografickým zmenám, možnosť transferu výnosov z poistenia v rámci celej EÚ. Nevýhodami tretieho piliera sú riziká výnosov z investícií na kapitálovom trhu, neexistencia solidarity medzi generáciami a profesiami, vysoké náklady na predaj finančných produktov (najmä marketing).

Tab. č. 2 Najobvyklejšie varianty usporiadania používané v dôchodkových systémoch

Používané usporiadania v dôchodkových systémoch				
Kritérium	Variant 1	Variant 2	Variant 3	Variant 4
Štátna garancia	áno	áno	áno	nie
Osobný rozsah	všetci zárobkovo činní	všetci zárobkovo činní	všetci zárobkovo činní	skupiny osôb podľa zamestnania
Účasť osôb	povinná	povinná	povinná	dobrovoľná
Financovanie	priebežné	priebežné	kapitálové	kapitálové
Vzťah príspevkov a dávok	dávково definované	príspevkovo definované	príspevkovo definované	príspevkovo i dávково definované
Výška dávok	pevná suma alebo závislá od predchádzajúceho zárobku a doby poistenia	závislá od výšky zaplatených príspevkov a doby dožitia	závislá od výšky zaplatených príspevkov	závislá od výšky zaplatených príspevkov
Solidarita	medzigeneračná a príjmová	medzigeneračná	žiadna	žiadna
Daňové zvýhodnenia	áno	áno	áno	áno
Správa systému	štátna, popřípade verejná	štátna, popřípade verejná	súkromná	súkromná

Zdroj: MPSV ČR, 2005

Keďže v súčasnosti väčšina krajín Európskej únie v podstate priznáva problémy v dôchodkových systémoch, Európska únia navrhuje napríklad obmedzenie predčasných dôchodkov, ako aj posuny hranice veku odchodu do dôchodku (na 65 až 70 rokov). To znamená, že by došlo k predĺženiu platenia do poistných systémov (priebežného, ako aj kapitalizačného piliera) a ku skracovaniu doby čerpania dôchodkov, a to napriek tomu, že sa predpokladá zvyšovanie koeficientu dožitia. Obmedzenie predčasných dôchodkov by pritom mohlo pozitívnym spôsobom zasiahnuť aj do stabilizácie priebežného piliera bez toho, aby ovplyvňoval kontinuálnosť tokov do kapitalizačného piliera.

3. VÝCHODISKÁ A VÝSLEDKY REFORMY DÔCHODKOVÉHO SYSTÉMU V SR

Priebežný dôchodkový systém sa stal napriek svojim modifikáciám z dlhodobého hľadiska neutržateľným, výraznou mierou zaťažuje verejné financie a neposkytuje istotu spoločensky akceptovateľnej miery náhrady pre viac generácií. Zvyšuje sa počet dôchodcov, rastú náklady na vyplácanie dôchodkov, rastú dôchodky aj ako dôsledok valorizácie, a pritom sa starnutím obyvateľstva, ako aj nezamestnanosťou znižuje počet tých, ktorí do systému platia. Pritom rastie ich celkové zaťaženie, čo je nepriaznivé v podmienkach globalizujúcej sa ekonomiky. Predpokladá sa, že tieto trendy sa budú aj naďalej vyvíjať nepriaznivo a Slovensko v tomto smere nie je výnimkou.

Pred rokom 1989 bol dôchodkový systém odrazom vtedajšieho politického systému. V socialistickom štátnom zriadení boli dôchodky vyplácané de facto z vybraných daní, priebežným spôsobom. Výška príjmu sa na výške dôchodku odrážala minimálne, dôchodky boli aj v porovnaní s príjmami počas pracovného života pomerne rovnostárske, uplatňoval sa v značnej miere princíp prerozdelenia a solidarity (Lesay, 2005).

Do konca roku 2003, teda pred spustením prvých reformných krokov v slovenskom dôchodkovom systéme, bol vznik nároku na starobný dôchodok podmienený získaním najmenej 25 rokov zamestnania a dosiahnutím zákonom stanoveného dôchodkového veku. Dôchodkový vek bol v zásade 60 rokov pre mužov a 53 až 57 pre ženy (v závislosti od počtu vychovaných detí). Na výpočet sumy starobného dôchodku bol aplikovaný pomerne komplikovaný vzorec, ktorý v princípe zohľadňoval dĺžku zamestnania a priemerný mesačný zárobok jednotlivca, určený ako priemerný mesačný zárobok počas piatich „zárobkovo najlepších“ rokov v období 10 rokov pred odchodom do dôchodku.

Pri určovaní vymeriavacieho základu na výpočet dôchodku sa z celkového príjmu plne započítavalo len „prvých“ 2 500,- Sk. Z rozpätia 2 500 až 6 000 Sk sa započítavala len jedna tretina a z rozpätia 6 000 až 10 000 Sk len jedna desatina a mesačný príjem prevyšujúci 10 000 Sk sa už nebral do úvahy vôbec. Na tomto základe vypočítaný dôchodok bol následne pri jeho priznaní upravený koeficientom, ktorý odrážal rast miezd po roku 1989 a od roku 1991 zavedenú valorizáciu vyplácaných dôchodkov. Takáto statická úprava vymeriavacieho základu bola v konštrukcii predreformného dôchodkového systému hlavným nástrojom prerozdelenia príjmu, takže osoby s nižším príjmom mohli očakávať podstatne vyššiu mieru náhrady ako osoby s vyšším príjmom.

Uvedený spôsob výpočtu dôchodkov v predreformnom dôchodkovom systéme, ktorý mal zabezpečovací charakter, bol vo výraznej miere redistributívny, pričom väzba medzi výškou zaplatených príspevkov a sumou dôchodkovej dávky bola značne oslabená. Mesačný príjem nad 10 000 Sk sa nebral do úvahy pri výpočte dôchodku ani v roku 2002, kedy priemerná mesačná mzda v hospodárstve SR predstavovala viac ako 13 500 Sk, čo významným negatívnym spôsobom ovplyvňovalo motiváciu platiť poistné na dôchodkové zabezpečenie.

Zaradenie zamestnaní podľa ich náročnosti do troch pracovných kategórií zdôrazňovalo zabezpečovací charakter systému. Osoby vykonávajúce špecifické druhy prác (napr. baníci, letci, umelci, rizikové práce v oblasti chemického priemyslu a pod.) systém zvýhodňoval určením nižšieho dôchodkového veku a výhodnejším spôsobom výpočtu dôchodku. Zo systému boli poskytované aj také dávky, ktoré nemali väzbu na predchádzajúcu ekonomickú aktivitu

jednotlivca a dôvodom na ich vyplácanie bolo výlučne sociálne hľadisko jednotlivca (Novotná, Rišňovský, 2004).

V dôchodkovom systéme na Slovensku dochádzalo k prehlbovaniu vnútorných problémov s následným negatívnym vplyvom na väčšinu obyvateľov i podnikateľské subjekty. Vnútorné problémy mali čoraz výraznejší negatívny vplyv nielen na zabezpečovanie cieľov funkčnosti a efektívnosti, ale dokonca aj na zabezpečovanie základnej solventnosti systému. Prevažujúci verejný dôchodkový systém s priebežným financovaním, v ktorom ekonomicky činní obyvatelia platia dôchodky súčasným dôchodcom, pôsobil demotivačne na dôchodcov, najmä však na ekonomicky činných občanov, ktorí platia značné príspevky na dôchodky iným. Zároveň tlmil občiansku a ekonomickú aktivitu subjektov na trhu a tým aj celkovú ekonomickú výkonnosť krajiny. Podstatné riziká finančnej záťaže do budúcnosti, predovšetkým potenciálny dlh, niekoľkonásobne preyšujú súčasný dlh vo verejných financiách, riziká znižujúcej sa funkčnosti systému a prehlbovanie relativizovania hodnôt, napríklad osobnej zodpovednosti a dobrovoľnej solidarity, boli výzvou na zásadnú a koncepčnú zmenu systému dôchodkového zabezpečenia.

„Popri priebežnom systéme dôchodkového zabezpečenia fungoval na Slovensku pred reformou aj systém dobrovoľného doplnkového dôchodkového poistenia. Spočíval v možnosti občana dobrovoľne platiť ľubovoľnú sumu na svoj účet v doplnkovej dôchodkovej poisťovni, pričom prispieť mu mohol tiež zamestnávateľ. Okrem týchto dvoch inštitucionalizovaných foriem dôchodkového zabezpečenia bolo možno v širšom zmysle do dôchodkového systému zahrnúť aj rôzne dobrovoľné formy, ako napríklad životné poistenie, kolektívne investovanie, sporenie v bankách a podobne“ (Lesay, 2005, s. 14).

Dlhodobá neudržateľnosť priebežného financovania mala svoje príčiny predovšetkým v nepriaznivom demografickom vývoji, rastúcej informatizácii spoločnosti, neexistencii vlastníckych práv v rámci systému a v predpoklade budúcej zvýšenej mobility a migrácie pracovnej sily po vstupe SR na spoločný trh práce Európskej únie a na svetové trhy. Jedným z dôležitých dôvodov uskutočnenia reforiem bolo aj zvýšenie motivácie participovať na pracovnom procese v rámci legálnej ekonomiky a prispievať plátbami do dôchodkového systému.

Dôrazná reforma dôchodkového systému sa dostala medzi hospodárske priority vlády sformovanej po voľbách v roku 2002. Nový dôchodkový systém mal byť podľa Programového vyhlásenia vtedajšej vlády Slovenskej republiky „postavený na troch pilieroch, ktorý bude univerzálny pre všetkých ekonomicky aktívnych občanov“. Cieľ reformy bol definovaný aj s ohľadom na nepriaznivý demografický vývoj – s dôrazom na zastavenie demograficky podmieneného vnútorného dlhu priebežne financovaného dôchodkového systému a zvýšenie zaangażovanosti občanov na svojej životnej úrovni v dôchodkovom veku.

Realizácia uvedeného zámeru našla konkrétnu podobu v Koncepcii reformy dôchodkového zabezpečenia v Slovenskej republike, ktorú vláda SR schválila v apríli 2003. Ako hlavný problém fungovania dôchodkového systému na Slovensku koncepcia identifikovala predovšetkým dominantný podiel verejného, priebežne financovaného systému v rámci celého dôchodkového systému. Tento systém – pri zachovaní princípu jeho fungovania ako systému zabezpečujúceho primeranú náhradu príjmu v prípade staroby, dlhodobej nespôsobilosti na prácu alebo straty živiteľa – nemohol byť, pri zachovaní jeho existujúcej podoby, považovaný za dlhodobo udržateľný.

Potenciálnym faktorom nedostatočnej schopnosti systému financovať dôchodky bolo predovšetkým znižovanie pomeru platiteľov príspevkov k poberateľom dôchodkov, prípadne naopak, zvyšovanie miery závislosti dôchodcov od prispievateľov do systému.

Rast finančného zaťaženia platiteľov dôchodkových príspevkov s rizikom jeho prehlbovania do budúcnosti pôsobí na rast celkových nákladov dôchodkového systému. Akékoľvek zvyšovanie výdavkov na dôchodky si vyžaduje zvyšovanie hrubých nominálnych miezd, ktoré by malo byť podmienené rastom produktivity práce. Dlhodobé udržiavanie reálnej schopnosti financovania dôchodkov tak závisí od schopnosti a ochoty ekonomických subjektov prispievať do systému a od ich schopnosti medziodročne zvyšovať produktivitu práce nad rozsah každoročne sa zvyšujúcich nárokov na dôchodkové dávky.

Podstatné riziká finančnej záťaže do budúcnosti, niekoľkonásobne preyšujúci dlh vo verejných financiách, riziká znižujúcej sa funkčnosti systému boli výzvou na zásadnú a koncepčnú zmenu systému dôchodkového zabezpečenia v Slovenskej republike so zámerom naplniť tri konkrétne ciele. *Prvým cieľom* bolo zmeniť predchádzajúci dôchodkový systém založený takmer výlučne na priebežnom solidárnom systéme na moderný trojpilierový systém s jasným vzťahom medzi zaplateným poistným a následným benefitom zo systému. *Druhým cieľom* bolo zlepšiť dlhodobú fiškálnu udržateľnosť systému, najmä v kontexte očakávaných demografických zmien v najbližších desaťročiach. *Tretím cieľom* bolo diverzifikovať zdroje príjmov v starobe (priebežný pilier – trh práce; kapitalizačný pilier – kapitálové trhy), čím zároveň čiastočne znížiť riziko negatívneho vplyvu na dôchodok z dôvodu nepriaznivého vývoja v jednotlivých pilieroch (MF SR, 2012).

„Aktuálne trendy demografického vývoja predstavujú riziko predovšetkým pre finančnú stabilitu a udržateľnosť dôchodkových systémov. Slovensko v tomto nie je výnimkou, reforma jeho dôchodkového systému bola nevyhnutná, nakoľko pôvodný systém už nezodpovedal zmeneným spoločensko-ekonomickým a demografickým podmienkam. Reforma v SR prebiehala od roku 2003 a završila sa v roku 2005 implementáciou kapitalizačného prvku do povinného dôchodkového systému. Podstatou reformy bol prechod od vysokej miery solidarity k zvýrazneniu zásluhovosti s posilnením individuálnej zodpovednosti za výšku životnej úrovne so opustením pracovného trhu z dôvodu odchodu do dôchodku. Keďže pôvodný priebežne financovaný systém založený na medzigeneračnej redistribúcii (finančné prostriedky odvádzané aktívnou časťou populácie vo forme poistného okamžite použité na vyplácanie exitujúcich nárokov poberateľov) je významne ovplyvňovaný pomerom medzi počtom prispievateľov a príjemcov, dostal sa tento systém v podmienkach populačného starnutia, relatívne vysokej miery nezamestnanosti a nízkej motivácii aktívnej populácie prispievať do systému (vyhýbanie sa plateniu odvodov, zatajovanie, presúvanie príjmov) do ohrozenia svojej finančnej udržateľnosti“ (EÚ SAV, 2008).

Udržateľnosť a stabilita, ako kľúčové požiadavky dlhodobého fungovania dôchodkového systému, majú tieto dve základné roviny (MPSAR SR, 2005):

1. Akceptácia prispievania do systému z hľadiska občanov,
2. Odolnosť systému proti zmene demografických, ekonomických, vonkajších a iných faktorov ovplyvňujúcich jeho fungovanie.

Rozsiahla reforma dôchodkového systému, ktorá sa prakticky začala v roku 2003, mala za cieľ odstrániť nedostatky, ktorých existencia výrazne prispievala k motivácii vyhýbať sa plateniu

poistného a zhoršovala tak celkovú finančnú bilanciu dôchodkového systému.

Jednou z najvýraznejších zmien v povinnom dôchodkovom systéme bol postupný prechod od uplatňovania neopodstatnene vysokej miery solidarity k zvýrazneniu zásluhovosti s posilnením individuálnej zodpovednosti za situáciu po odchode do dôchodku. Dôchodková reforma v Slovenskej republike si kládla za cieľ rešpektovať princípy zdôrazňované Európskou komisiou, a to: primeraná výška dôchodkových dávok, modernizácia a zabezpečenie finančnej udržateľnosti dôchodkového systému.

Podľa viacerých uskutočnených analýz sa očakávalo, že postupná konvergencia slovenskej ekonomiky k vyspelým trhovým ekonomikám a k životnej úrovni krajín EÚ bude mať v strednodobom horizonte vplyv aj na rast miezd, čo sa prejaví aj vo zvyšovaní reálnej hodnoty dôchodkových dávok v 1. pilieri. Implicitnou mierou výnosu 1. piliera je pri jeho súčasnom nastavení tempo mzdového rastu v ekonomike. Solidarita v priebežnom dôchodkovom systéme bude zachovaná aj v nasledujúcich rokoch, keďže výška maximálneho dôchodku je obmedzená maximálnym vymeriavacím základom pre platby poistného (MPSVR SR, 2008).

Systém financovaný výlučne z výnosov trhu práce, až nebezpečne závisí od demografického vývoja a od úrovne zamestnanosti, čo sa v konečnom dôsledku prejavuje aj v súčasnosti na Slovensku, kde postupne klesá pomer počtu platiteľov poistného do systému k počtu poberateľov dávok zo systému a Sociálna poisťovňa nie je schopná utvárať rezervy, a tak sa postupne začína prehlbovať vnútorný dlh systému. Ako východisko z tohto stavu sa ukázala potreba diverzifikovať financovanie dôchodkového systému (MPSVR SR, 2005).

Podľa demografickej prognózy demografická kríza v SR bude vrcholiť okolo roku 2055. Kým v roku 2002 pripadalo na 1 obyvateľa v poproduktívnom veku 6 obyvateľov v produktívnom veku, do roku 2055 sa tento pomer zníži na 2 obyvateľov v produktívnom veku (Bleha, Vaňo, 2007, s. 30). Narastajúci počet občanov v poproduktívnom veku znamená, že je nevyhnutné rátať s rastúcim vplyvom tejto skupiny obyvateľstva na spoločenské procesy a nevyhnutnosťou zohľadňovať jej potreby a záujmy.

Tab. č. 3 Prognóza hlavných demografických ukazovateľov SR

	2010	2020	2030	2040	2050
Obyv. 0-17 r.	1016703	944490	876435	787502	770490
Obyv. 18-64 r.	3698270	3536805	3310036	3065937	2642776
Obyv. nad 65 r.	681983	935593	1 153779	1285931	1466923
Obyvateľstvo SR	5396956	5416888	5340250	5139370	4880189
Priemerný vek	38,83	41,85	44,68	46,75	47,83
Úhrnná plodnosť	1,26	1,46	1,58	1,64	41091
Migračné saldo	2238	4154	4999	4999	4999
Index závislosti	0,18	0,26	0,35	0,42	0,56
Priem. vek obyv. SR	38,8	41,9	44,7	46,8	47,8

Zdroj: Vaňo – Jurčová – Mészáros, 2002

Zmeny vo vekovom zložení obyvateľstva prezentuje aj index ekonomického zaťaženia, ktorý vyjadruje, akou mierou je v populácii zaťažená produktívna zložka obyvateľstva neproduktívnou zložkou. Odráža prudký pokles detskej zložky populácie, pozvoľný nárast zastúpenia poproduktívnej časti obyvateľstva a vstup početnej generácie narodenej v 70. rokoch do vekovej skupiny 15-60 rokov. Kým v roku 2009 pripadalo v SR na 100 obyvateľov v produktívnom veku 38 ekonomicky závislých osôb, v roku 2025 sa očakáva vzrast hodnoty tohto ukazovateľa na 51,90. Na základe

analýz viacerých slovenských prognostikov očakávame, že populačné starnutie na Slovensku bude jedno z najintenzívnejších v rámci celej Európskej únie.

Slovenská republika zvolila reformný prístup, spočívajúci jednak v tzv. *parametrickej zmene* konkrétnych parametrov existujúceho systému, ale aj v *radikálnej systémovej zmene*, ktorá zmenila základné črty celého povinného dôchodkového systému.

Reforma spočívala predovšetkým v:

1. Zavedení príspevkovo definovaného povinného systému starobného dôchodkového sporenia,
2. Prebudovaní priebežného systému, ktorý vychádza z jeho modifikovanej filozofie,
3. Zvýšení významu dobrovoľných dôchodkových schém.

Súčasný slovenský dôchodkový systém je založený na troch pilieroch:

1. pilier – povinný, priebežne financovaný s primeranou mierou solidarity. V prvom pilieri sú zapojení všetci občania v aktívnom veku a ich zamestnávateľia, ktorí povinne platia do Sociálnej poisťovne odvody z každej mzdy. Objem zaplateného poistného sa hneď používa na starobné dôchodky pre súčasných dôchodcov, invalidné a pozostalostné dôchodky. Od 1. januára 2004 funguje tento pilier podľa nových pravidiel, pričom išlo o nasledujúce najdôležitejšie zmeny:

1. Postupné zvyšovanie veku odchodu do dôchodku na 62 rokov, jednotne pre mužov i ženy. Od 1. januára 2017 dochádza k zmene dôchodkového veku, ktorý je ustanovený a bude sa meniť podľa vývoja priemernej strednej dĺžky života v Slovenskej republike. Pre rok 2017 je stanovený na 62 rokov a 76 dní.
2. Silnejšie prepojenie dôchodkov na príspevky tým, že dôchodkový príjem bude závislý od príspevkov do systému.
3. Zmena metodiky výpočtu dôchodku, kde základnou veličinou je priemerný osobný mzdový bod.
4. Zmena rozhodujúceho obdobia na výpočet dôchodku sa stanovila od roku 1984.
5. Zníženie rozsahu prerozdelenia príjmu.
6. Stanovenie valorizačného mechanizmu na úpravu dôchodkov.
7. Možnosť skoršieho odchodu do dôchodku, ktorý sa postihne krátením a naopak neskorší odchod je zvýhodnený bonusom za každý mesiac.
8. Umožnenie poberania dôchodku popri výkone zárobkovej činnosti neobmedzene.
9. Nízke dôchodky sa budú kompenzovať a vysoké čiastočne redukovať.

2. pilier – starobné dôchodkové sporenie, zavedený pôvodne ako povinný kapitalizačný pilier. Bol zavedený od 1. januára 2005 ako systém príspevkovo definovaný a financovaný prostredníctvom prispievania na osobné dôchodkové účty účastníkov systému, t. j. sporiteľov. Mohli sa doň dobrovoľne zapojiť všetci občania v aktívnom veku tak, že polovica odvodov, ktoré dovtedy platili Sociálnej poisťovni, išla na ich osobný dôchodkový účet. Občania, ktorí pred januárom 2005 neboli dôchodkovo poistení v Sociálnej poisťovni, mali podľa znenia zákona do 31. 12. 2007 povinnosť vstupu do 2. piliera. V súčasnosti je vstup do druhého piliera pre osoby mladšie ako 35 rokov dobrovoľný, po vstupe do tohto piliera sa starobné dôchodkové sporenie stáva povinné a spolu s prvým pilierom tvorí základný systém dôchodkového zabezpečenia. Po vstupe do II. piliera, povinné odvody na dôchodkové poistenie v celkovej výške 18 % sa rozdelia na dve časti. Podľa novely zákona o SDS sa od 1. októbra 2012 znížila výška príspevkov do druhého

piliara z 9% na 4%, zmenila sa výška poplatkov i štruktúra fondov. K 4% príspevku si mohol začať sporiteľ dobrovoľne doplácať ďalšie peniaze, pričom 2% boli do konca roka 2016 daňovo zvýhodnené.

Od roku 2017 je príspevková sadzba 4,25% a bude sa každoročne zvyšovať o 0,25% na konečných 6% v roku 2024. Sporiteľ, ktorý sa rozhodne pre sporenie v II. pilieri tak bude poberať dôchodok z dvoch zdrojov. Prvým zdrojom bude primerane krátený dôchodok z I. piliera, ktorý vypláca Sociálna poisťovňa a druhým bude dôchodok z II. piliera, ktorého výška bude závisieť od zaplatených príspevkov ako aj ich zhodnotenia a od zvoleného spôsobu poberania dôchodku zo starobného dôchodkového sporenia.

Prvým sporiteľom vznikol nárok na dôchodok z 2. piliera v roku 2015, teda po 10-tich rokoch fungovania. Výsledky po tomto období možno podľa údajov Sociálnej poisťovne zhrnúť nasledovne:

1. V druhom pilieri má v súčasnosti 1,4 milióna Slovákov uložených 7,15 miliardy eur.
2. Prvé súkromné dôchodky mohli v roku 2015 začať poberať 3 tisíc sporiteľov.
3. Za prvých 9 mesiacov roku 2015 prejavilo záujem o penziu z II. piliera len 314 sporiteľov.
4. Zo 314 súkromných dôchodcov zarobí na vstupe do II. piliera len 34 penzistov.
5. Hlavným dôvodom nízkych dôchodkov je krátka desaťročná doba sporenia.
6. Priemerný nevalorizovaný dôchodok z II. piliera je 25,62 eura za mesiac.
7. Na zakúpenie priemerného dôchodku 25,62 eura musí mať človek v II. pilieri úspory 7.923 eur.
8. Ak chcú ľudia z II. piliera dostať viac, ako doň vložili, museli by na dôchodku žiť viac ako 26 rokov.
9. Ekonomovia predpokladajú, že výrazne viac ľudí bude profitovať na vstupe do II. piliera až po 20-tich rokoch sporenia.
10. 2. pilier sa oplatí najmä nadpriemerne zarábajúcim sporiteľom.
11. Za neúspechom súkromných dôchodkov je predovšetkým krátka desaťročná doba sporenia v druhom pilieri, vysoké ziskové marže súkromných poisťovní a nízke výnosy z dlhopisov.

3. pilier – dobrovoľný. Občan môže platiť navyše zo svojho príjmu na doplnkové dôchodkové poistenie (sporenie) sumu podľa vlastného uváženia a istou sumou mu môže prispievať aj jeho zamestnávateľ. Z nasparených peňazí v dôchodkovom fonde má sporiteľ neskôr nárok na výplatu rôznych dávok, najmä doplnkového starobného dôchodku. Zabezpečenie v 3. pilieri štát daňovo zvýhodňuje, účastník si môže znížiť daňový základ o 180€ ročne, čo však nie je dostatočne na to, aby bola vyššia motivácia zapojiť sa do systému. Zamestnávateľ, ktorý prispieva svojim zamestnancom, si môže uplatniť príspevky ako odpočítateľné položky z daňového základu až do 6 % z hrubej mzdy konkrétneho zamestnanca, ktorý uzavrel doplnkové dôchodkové sporenie. Od januára 2005 sa vytvára priestor na sporenie na dôchodok aj ďalšími formami – cez životné poistenie, sporenie v bankách, podielové fondy a pod. Obidva dôchodkové systémy, kapitálový a priebežný, sú rovnako závislé na mzdovom raste. To, v čom sa líšia, je ich reakcia na úrokovú mieru, resp. návratnosť kapitálu. Pri dôchodkovom systéme PAYG úroková miera v podstate nemá žiaden vplyv na penzijné náklady, nakoľko tu nedochádza k dlhodobšej akumulácii kapitálu/prostriedkov, na ktoré by sa úroková miera viazala. Opačne je to však u kapitálových dôchodkových systémov. Vo vyjadrení čiastkovej rovnováhy, náklady PAYG systému sú odvodené od rastu miezd, ale náklady

fondového dôchodkového systému sú odvodené od interakcie medzi rastom miezd a úrokovou mierou. Ak rast miezd predstihne úrokovú mieru, PAYG systém sa stáva lacnejším než fondový a naopak (EÚ SAV, 2008, s. 76).

Tab. č. 4 Základná charakteristika dôchodkového systému

Komponent	1. povinný pil.	2. pilier	3. pilier
Spôsob financovania	priebežne	kapitalizácia	kapitalizácia
Správa	verejná (Sociálna poisťovňa)	súkromná (dôchodkové správcovské spoločnosti)	súkromná (doplnkové dôchodkové spoločnosti)
Nástroj	prerозdelovanie-distribúcia	akumulácia úspor	akumulácia úspor
Výška dôchodku	výška dôchodku závislá od doby poistenia, výšky vymeriavacieho základu	výška dôchodku závislá od sumy nasporenej na osobnom dôchodkovom účte	v závislosti od naakumulovaných úspor
Forma dôchodku	dôchodok určený zákonom stanoveným vzorcom	Anuita, resp. anuita a programový výber	individuálna voľba

Zdroj: MPSVR SR, 2005

4. ZÁVER

Z hľadiska hodnotenia napĺňania cieľov dôchodkovej reformy je treba konštatovať, že najmä cieľ týkajúci sa dlhodobej fiškálnej udržateľnosti systému sa nenaplnil a nastavenie parametrov pre prvý a druhý dôchodkový pilier prispelo ešte k väčšiemu prehĺbeniu deficitov dôchodkového systému, ktorým je z krátkodobého hľadiska vystavený. Najväčší finančný dopad malo podcenenie odhadu počtu osôb, ktoré vstúpia do kapitalizačného piliera. Na rozdiel od predpokladu 40 % účasti poistencov v starobnom dôchodkovom sporení sa v skutočnosti dosiahla 65% účasť z celkového počtu poistencov. Dôležitosť optimálneho nastavenia dôchodkových systémov zvýraznila aj stratégia Európa 2020, keď ako hlavný cieľ vymedzila dlhodobú udržateľnosť verejných financií a zároveň zabezpečenie spoľahlivých a primeraných dôchodkových systémov, ktoré jednotlivcom umožnia, aby si po odchode do dôchodku v náležitej miere zachovali svoju životnú úroveň. Európa 2020, ako aj Pakt stability vo svojich vymedzených cieľoch predstavujú základný rámec a je na vláдах krajín, aby realizovali takú politiku reforiem, ktorá bude s týmito dokumentmi konzistentná. Spoliehanie sa na jediný zdroj financovania dôchodkového systému je značne rizikové. Dôkazom toho sú aj skúsenosti s dôchodkovými systémami mnohých krajín, ktoré už dnes jednoznačne hovoria nielen o rizikovitosti, ale aj o neefektívnosti používania výlučne jedného spôsobu financovania. Z uvedeného vyplýva, že kombinácia oboch spôsobov, pre ktorú sa používa názov kombinovaný alebo zmiešaný spôsob financovania, je optimálnym riešením financovania dôchodkového systému.

Zdroje

1. BLEHA, B.-VAŇO, B. 2007. *Niektoré teoretické a metodologické aspekty populačnej politiky a náčrt jej koncepcie pre Slovenskú republiku*. [online]. [s.a.]. 2007. Dostupné na: https://www.google.sk/search?as_q=&as_epq=%22BLEHA%2C+Branišlav+E2%80%93+VA%2C+Boris.+2007.+Niektor%C3%A9+teoretick%C3%A9+metodologick%C3%A9+aspekty+popula%C4%8Dnej+politiky+a+n%C3%A1%20republicy

2. EUROSTAT. 2002. *Social Protection in Europe*. Brusel: 2002 [cit. 14.4.2006]. Dostupné na: http://www.fes.de/IPG/ONLINE4_2002/ARTHEME RIJCK.HTM
3. EÚ SAV. 2008. *Vízia a stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti*. Zborník štúdií k analýze stavu a vývojových trendov relevantných pre vypracovanie stratégie. Bratislava: EÚ SAV, 2008. [elektronický zdroj]
4. KREBS, V. A KOLEKTÍV. 2010. *Sociální politika*. Praha: Wolters Kluwer, 2010. ISBN 978-80-7478-921-2
5. KREILD, V. 1997. *Reforma penzijného systému*. Politická ekonomie, č. 6/1997.
6. LESAY, I. 2005. *Slovenská dôchodková reforma v kontexte ekonomickej globalizácie*. [on-line]. 2005. [cit. 25.4.2008]. Dostupné na: <http://www.hejrup.sk/view.php?cisloclanku=200503001>
7. MF SR. 2012. *Analýza dlhodobej udržateľnosti dôchodkového systému SR*. Bratislava: 2012. [cit. 24.4.2014]. Dostupné na: http://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=8&ved=0ahUKEWj54LDVIMXTAhUCuBoKHdeyCW4QFghRMAc&url=http%3A%2F%2Fwww.nbs.sk%2F_img%2FDocuments%2F_PUBLIK_NBS_FSR%2FBiatec%2FRok2014%2F09-2014%2F07_biatec_1409_kabina.pdf&usg=AFQjCNH1vskUgqBG70dczJDkWK7aGEoDqw
8. MPSV ČR. 2005. *Důchodová reforma, závěrečná zpráva*. [on-line]. Praha: 2005. [cit. 21.4.2010]. Dostupné na: http://www.mpsv.cz/files/clanky/2235/zaverecna_zprava.pdf
9. MPSVR SR. 2005. *Národná správa o stratégii dosiahnutia udržateľnosti a primeranosti dôchodkov*. Bratislava: MPSVaRSR, 2005. [cit. 8.9.2008]. Dostupné na: http://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0ahUKEWjfrObg8XTAhXJrxoKHV--CW8QFggsMAE&url=http%3A%2F%2Fec.europa.eu%2Femployment_social%2Fsocial_inclusion%2Fdocs%2F2006%2Fnap%2Fslovakia_sk.pdf&usg=AFQjCNGyGqPWLs-DzoA6t0v3M2hZMgpJyw
10. PSVR SR. 2008. *Analýza výhodnosti a nevýhodnosti zotrvania v II. pilieri pre jednotlivé skupiny sporiteľov*. [cit. 24.4.2009]. Dostupné na: <https://lt.justice.gov.sk/Attachment/vlastny%20material.doc?instEID=50&attEID=1322&docEID=12669&matEID=327&langEID=1&tStamp=20080818154328090>
11. NOVOTNÁ, E., RIŠŇOVSKÝ, Ľ. 2004. *Komentár k zákonu o sociálnom poistení*. In. Daňový a účtovný poradca podnikateľa č. 7-8/2004.
12. OECD. 2000. *Study on pension schemes of the EU*. Paris: OECD, 2000. [cit. 4.9.2004]. Dostupné na: <http://www.oecd.org/eco/growth/economicstudies.htm>
13. SOCIÁLNA POISŤOVŇA. 2005. *Dôchodkové systémy v niektorých štátoch Európy*. [cit. 24.4.2009]. Dostupné na: <http://www.socpoist.sk/dochodkove-systemy-v-niektorych-statoch-europy/16895s>.
14. RIEVAJOVÁ, E.- HUSÁKOVÁ, M.- SIKÁ, P. 2004. *Dôchodkový systém v zmenených sociálno-ekonomických podmienkach vo väzbe na príjmovú situáciu dôchodcov*. In. Sociológia 44, 2012, č. 4
15. RIEVAJOVÁ, E. A KOLEKTÍV. 2008. *Sociálne zabezpečenie*. Bratislava: Ekonom, 2008. ISBN 978-80-225-2545-9
16. VAŇO – JURČOVÁ – MÉSŽÁROS. 2002. *Prognóza vývoja obyvateľstva SR do roku 2050*. Infostat, Výskumné demografické centrum. Bratislava: 2002.